

ПАХОМОВ ІЛЛЯ

старший викладач кафедри педагогіки, психології та менеджменту
Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет
менеджменту освіти» НАПН України
м. Бла Церква

ГУМАНІСТИЧНИЙ НАПРЯМ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Соціальна відповідальність особистості є одним із ключових феноменів сучасної психології, що відображає здатність індивіда усвідомлювати та прогнозувати наслідки власних дій у соціальному середовищі та діяти відповідно до моральних, етичних і соціальних норм. У контексті стрімких соціальних трансформацій ХХ–ХХІ століть вона набуває особливої значущості, оскільки виступає основою громадянської активності, етичного вибору, міжособистісної солідарності та соціальної інтеграції в глобальному соціумі¹.

Проблема соціальної відповідальності сягає своїм корінням не лише психології, а й філософії моралі, соціології та етики. Аристотель уже у своїх працях розглядав моральну поведінку як прояв доброчесності, яка проявляється у здатності діяти відповідно до цінностей суспільства². У сучасних психолого-соціальних дослідженнях соціальна відповідальність розглядається як інтегративна характеристика особистості, що включає когнітивні, емоційні, мотиваційні та поведінкові компоненти.

Соціальна відповідальність особистості охоплює складний комплекс психологічних характеристик та соціальних механізмів. Це здатність особистості: усвідомлювати суспільні та моральні норми; передбачати наслідки власних дій для інших людей; здійснювати поведінку, що відповідає цінностям соціуму; брати на себе зобов'язання щодо соціальних ролей і обов'язків.

У багатьох сучасних дослідженнях соціальна відповідальність розглядається як система внутрішніх когнітивних операцій, які дозволяють аналізувати соціальні ситуації, та як сукупність поведінкових стратегій, що реалізують усвідомлені цінності в життєвій практиці.

Соціальна відповідальність особистості є багатовимірним психологічним феноменом, що охоплює внутрішні мотиви, когнітивні процеси, поведінкові патерни та соціальні взаємодії. У сучасній психології існує кілька основних підходів до її вивчення: психодинамічний, гуманістичний, когнітивний, поведінковий та соціально-психологічний.

Кожен із них акцентує на різних аспектах формування соціальної відповідальності та доповнює загальне розуміння цього явища.

За когнітивною моделлю, соціальна відповідальність включає здатність: прогнозувати наслідки власних дій; усвідомлювати моральні імперативи; оцінювати свої дії з позицій соціальної справедливості. Соціально-психологічні підходи підкреслюють значення групових норм, соціальної ідентичності та культурних контекстів, що регулюють прийняття відповідальних рішень. Має місце тісний взаємозв'язок між соціальною відповідальністю та показниками морального розвитку, емпатії, моральної саморегуляції та соціальної активності.

Гуманістична психологія розглядає людину як активного суб'єкта власного життя, наділеного внутрішнім прагненням до розвитку, самореалізації та морального вдосконалення. У цьому контексті проблема соціальної відповідальності набуває особливого значення, оскільки вона безпосередньо пов'язана зі здатністю особистості до усвідомленого вибору, саморегуляції та етичної поведінки у суспільстві. Гуманістичний підхід розглядає людину як цілісну систему, що прагне до самореалізації та гармонійної взаємодії з іншими людьми. Соціальна відповідальність у цьому контексті виступає не лише результатом інтеріоризації соціальних норм, а й проявом внутрішнього прагнення особистості до морального розвитку та конструктивної участі у суспільному житті [1-6].

Тобто, гуманістичний підхід у психології розглядає соціальну відповідальність як прояв самореалізації, автономії та внутрішньої мотивації до морального й етичного вибору. На відміну від психодинамічного підходу, який акцентує увагу на несвідомих процесах і внутрішніх конфліктах, гуманістична психологія підкреслює позитивні ресурси особистості: здатність до розвитку, емпатії, саморегуляції та конструктивної взаємодії з соціальним середовищем.

Згідно з концепцією засновника гуманістичного підходу Абрахама Маслоу, розвиток особистості відбувається через поступове задоволення базових потреб, що зрештою приводить до реалізації найвищої потреби у самоактуалізації. Самоактуалізована особистість характеризується високим рівнем моральної зрілості, відповідальності та орієнтації на суспільне благо [5].

За А. Маслоу, самоактуалізація – це найвищий рівень у піраміді потреб. Вона означає: повне розкриття свого потенціалу; прагнення до саморозвитку; реалізацію здібностей і талантів; життя відповідно до власних цінностей. Він вважав, що самоактуалізовані люди: креативні та незалежні; приймають себе й інших; мають глибоке розуміння життя; здатні до «пікових переживань» (відчуття гармонії, щастя).

Хоча соціальна відповідальність не виділена як окремий рівень у піраміді потреб, вона тісно пов'язана з вищими потребами: у приналежності та любові (людина відчуває себе

частиною суспільства і буде соціальні зв'язки), у повазі (включає відповідальність, визнання та внесок у спільноту). На рівні самоактуалізації людина: усвідомлює свою роль у суспільстві; прагне робити світ кращим; бере на себе моральну відповідальність за свої дії. Пізніше А Маслоу говорив про ще вищий рівень - самотрансценденцію, де людина: виходить за межі власного «Я»; служить іншим; діє на благо людства.

У концепції А. Маслоу самоактуалізація і соціальна відповідальність пов'язані так: чим більше людина реалізує себе, тим більше вона усвідомлює вплив на інших; зріла особистість не лише розвивається, а й робить внесок у суспільство; відповідальність стає внутрішньою потребою, а не зовнішнім обов'язком. Він зазначав, що люди, які досягли рівня самоактуалізації, демонструють підвищену соціальну чутливість, здатність до емпатії та прагнення до справедливості. Вони усвідомлюють свою причетність до ширшого соціального контексту і відчувають відповідальність за добробут інших людей. У А. Маслоу соціальна відповідальність розглядається як один із проявів зрілої, самоактуалізованої особистості [5].

Тобто, А. Маслоу в своїй ієрархії потреб включав потреби в самореалізації та трансценденції, що виступають передумовою для прояву соціальної відповідальності. Високий рівень самореалізації корелює з готовністю брати на себе соціальні та моральні зобов'язання, тому самореалізація є предиктором просоціальної і громадянської поведінки.

Центральним поняттям клієнт-центрованої терапії Карла Роджерса є тенденція до актуалізації, яка визначається як вроджене прагнення людини до розвитку, реалізації своїх можливостей та досягнення психологічної цілісності. Він підкреслював, що розвиток відповідальності особистості відбувається найбільш ефективно у середовищі, яке характеризується прийняттям, емпатією та автентичністю [6].

У концепції К. Роджерса центральним є поняття актуалізуючої тенденції – вродженого прагнення людини: розвиватися; реалізовувати свої можливості; ставати «повноцінно функціонуючою особистістю». Самореалізація у нього означає: життя у згоді зі своїм «Я» (реальним і ідеальним); відкритість до досвіду; здатність довіряти власним відчуттям; постійний особистісний ріст. Він підкреслював, що для цього потрібні певні умови: безумовне позитивне прийняття; емпатія; щирість у стосунках (конгруентність).

Соціальну відповідальність, на думку К. Роджерса, впливає з розвитку особистості, коли вона: усвідомлює свої дії та їх наслідки; поважає інших; здатна до емпатії; діє не лише у власних інтересах, а й з урахуванням суспільства. Соціальна відповідальність формується природно, коли: людина психологічно зріла; не пригнічує свої почуття; не живе під тиском «умов цінності» (нав'язаних норм). На його думку, самореалізація веде до більшої автентичності; автентична людина краще розуміє інших; це сприяє розвитку етичної

поведінки та відповідальності; відповідальність не нав'язується, а виникає з внутрішньої гармонії. Тобто, чим більше людина є собою, тим більш відповідальною і гуманною вона стає.

З точки зору К. Роджерса, соціальна відповідальність формується у процесі становлення повноцінної особистості. Така особистість відкрита до власного досвіду, здатна усвідомлювати власні почуття і потреби, а також брати відповідальність за власні рішення та їхні наслідки. Вона не лише прагне до самореалізації, але й виявляє глибоку повагу до інших людей, що створює підґрунтя для розвитку соціально відповідальної поведінки [6].

Тобто, Карл Роджерс розглядав соціальну відповідальність як частину процесу самореалізації. Він підкреслював важливість суб'єктивного досвіду індивіда і здатності приймати відповідальні рішення на основі власних цінностей. Він вважав, соціально відповідальна поведінка виникає, коли особистість реалізує свій потенціал, зберігаючи автономію і повагу до інших.

Гуманістичний підхід до проблеми відповідальності також тісно пов'язаний із екзистенційною психологією, зокрема з ідеями Віктора Франкла. У межах логотерапії В. Франкл розглядав людину як істоту, що постійно шукає сенс свого існування. Центральним положенням його концепції є твердження про те, що свобода людини невіддільна від відповідальності. Людина завжди має можливість обирати власне ставлення до обставин життя, а отже, несе відповідальність за власні рішення та вчинки [2].

Логотерапія (від грец. *logos* – сенс) стверджує, що: головна рушійна сила людини – це прагнення до сенсу, а не задоволення (як у Фрейда) чи самореалізація (як у Маслоу); людина завжди має свободу обирати своє ставлення до обставин, навіть найскладніших. В. Франкл виділяв три основні шляхи знаходження сенсу через: діяльність (творчість, робота, внесок у світ), переживання (любов, краса, природа), ставлення до страждання (гідність у складних умовах). У центрі його підходу – ідея відповідальності: свобода людини завжди пов'язана з відповідальністю; сенс життя не вигадується, а відкривається через відповідь на виклики життя; людина відповідає: за свої вчинки; за вибір; за ставлення до інших і світу.

За В. Франклом: сенс життя часто має соціальний вимір (служіння іншим, внесок у суспільство); людина реалізує себе не через егоцентризм, а через відданість справі або людям; відповідальність є не зовнішнім обов'язком, а внутрішнім покликанням. Тобто, людина стає собою тоді, коли знаходить сенс і бере відповідальність за його реалізацію. В. Франкл підкреслював, що справжній сенс людського життя розкривається через відповідальне ставлення до інших людей, до власної діяльності та до суспільства. У цьому контексті соціальна відповідальність постає як прояв духовної свободи людини та її здатності виходити за межі власних індивідуальних інтересів [3].

Важливе значення для розуміння соціальної відповідальності має також концепція зрілої особистості Гордона Оллпорта. Він підкреслював, що зріла особистість характеризується розвиненим почуттям відповідальності, здатністю до саморефлексії та широким колом соціальних інтересів. Вона усвідомлює свою роль у суспільстві і прагне діяти відповідно до моральних принципів та соціальних цінностей [4].

Г. Оллпорт описував зрілу особистість через кілька ключових рис: широке почуття Я (self-extension) (людина виходить за межі власних інтересів і включає у своє «Я» інших людей, суспільство, цінності), теплі, щирі стосунки з іншими (здатність до близькості, дружби, любові, емпатії), емоційна стабільність (самоприйняття) (контроль емоцій, адекватна самооцінка, відсутність надмірної тривожності), реалістичне сприйняття світу (об'єктивність, здатність бачити речі такими, якими вони є), почуття гумору і саморефлексія (уміння бачити себе збоку, не бути надто егоцентричним), єдина життєва філософія (наявність цінностей, принципів і сенсу життя, що спрямовують поведінку).

Соціальна відповідальність, за Г. Оллпортом безпосередньо впливає зі зрілості. Зріла людина, на його думку: усвідомлює свою роль у суспільстві; діє відповідно до моральних принципів; поважає інших і їхні права; бере відповідальність за свої вчинки. Важливим є поняття пропріуму (ядра особистості), яке включає: самосвідомість; цінності; почуття обов'язку.

За Г. Оллпортом, соціальна відповідальність – це ознака психологічної зрілості. Незріла особистість: егоцентрична; залежна від зовнішніх оцінок; уникає відповідальності; тоді як зріла особистість: автономна; керується внутрішніми принципами; активно робить внесок у суспільство. Тобто, чим більш зрілою стає людина, тим більш відповідальною, моральною і соціально орієнтованою є її поведінка.

Г. Оллпорт вважав, що моральний розвиток особистості пов'язаний із формуванням внутрішньої системи цінностей, яка спрямовує поведінку людини незалежно від зовнішнього контролю. Саме внутрішня автономія та усвідомлення власних моральних переконань є основою відповідальної поведінки [4].

Ідеї відповідальності та морального вибору також знайшли відображення у працях представника екзистенційної психології Ролло Мея. Він підкреслював, що відповідальність є невід'ємною складовою свободи та творчості людини. Людина, яка усвідомлює власну свободу, неминуче стикається з необхідністю приймати рішення та нести відповідальність за їхні наслідки. У цьому контексті соціальна відповідальність розглядається як здатність особистості усвідомлювати взаємозв'язок між власними діями та їхнім впливом на інших людей [1].

На основі вищезазначених гуманістичних концепцій можна виділити такі компоненти теоретичної моделі соціальної відповідальності особистості: самореалізація, автономія, емпатія, моральна самосвідомість та внутрішня мотивація. Самореалізація – це реалізація власного потенціалу та цінностей, автономія – здатність приймати усвідомлені моральні рішення, емпатія – співпереживання та розуміння потреб інших, моральна самосвідомість – усвідомлення соціальних та етичних норм, а внутрішня мотивація – спрямованість на добро, справедливість, соціальний внесок. Ця модель підкреслює, що соціальна відповідальність є результатом гармонійного розвитку внутрішніх ресурсів особистості та її інтеграції у соціальне середовище.

Тобто, гуманістичний підхід розглядає соціальну відповідальність як прояв внутрішньої моральної автономії, самореалізації та емпатії. Він формує логічний місток до когнітивного та поведінкового підходів, де соціальна відповідальність аналізується через когнітивні процеси, навчання і зовнішнє стимулювання поведінки. В межах цього підходу соціальна відповідальність постає як інтегральна характеристика зрілої особистості, яка формується у процесі особистісного зростання, самопізнання та розвитку моральних цінностей. Він підкреслює активну роль особистості у формуванні власної системи цінностей та життєвих орієнтирів. У цьому контексті соціальна відповідальність постає як результат усвідомленого вибору особистості, її здатності до емпатії, співпраці та конструктивної взаємодії з іншими людьми. Вона виявляється у прагненні людини сприяти розвитку суспільства, дотримуватися моральних принципів та брати участь у розв'язанні соціальних проблем. На наш погляд, цей підхід краще підходить для дослідження ціннісно-сміслового компоненту соціальної відповідальності педагога.

Список використаних джерел:

1. Мей Р. Сміливість творити. Київ: Апріорі. 2024. 128 с.
2. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Харків: КСД, 2018. 160 с.
3. Франкл В. Лікар і душа. Основи логотерапії. Київ: Юніверс, 2012. 240 с.
4. Allport G. The Nature Of Prejudice: 25th Anniversary Edition. New York: Basic Books. 1979 576 p.
5. Maslow A. Motivation and Personality (2nd ed.). New York: Harper & Row, 1970. 213 p.
6. Rogers C. On Becoming a Person. Boston: Houghton Mifflin, 1961. 173 p.